

MONIKA SZYMAŃSKA*

INSTYTUT JĘZYKA POLSKIEGO POLSKIEJ AKADEMII NAUK, KRAKÓW

Aleksander Kiklewicz, Małgorzata Korytkowska, Julia Mazurkiewicz-Sułkowska, Agnieszka Zatorska, *Zintegrowany opis semantyczno-syntaktyczny czasowników bułgarskich, polskich i rosyjskich (verba cogitandi i verba sentiendi)*

CZ. 1–2, INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK, FUNDACJA SLAWISTYCZNA, WARSZAWA 2019, s. 396 (CZ. 1), 1410 (CZ. 2.1), 1674 (CZ. 2.2)

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.100.4.10>

Publikacja autorstwa reprezentantów polskiej szkoły składni semantycznej powstała w ramach realizowanego przez nich projektu naukowo-badawczego „Właściwości składniowe czasowników jako baza ich zintegrowanego opisu leksykograficznego (w perspektywie konfrontatywnej polsko-bułgarsko-rosyjskiej)”. Jest ona udostępniana przez iReteslaw – internetowe repozytorium tekstów slawistycznych¹.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza to obszernie opracowanie monograficzne wprowadzające w problematykę teoretycznego opisu semantycznego i syntaktycznego czasowników oraz prezentujące założenia teoretyczne badań podjętych przez autorów i analizę badanego materiału. Część druga zawiera usystematyzowaną bazę danych – zestawienie około 1600 czasowników reprezentujących dwie klasy semantyczne: *verba cogitandi* i *verba sentiendi*.

Opracowanie sytuuje się w nurcie semantyki syntaktycznej, opisującej znaczenie jednostek leksykalnych z punktu widzenia teorii walencji, a jego celem jest opis związków między właściwościami składniowymi i znaczeniem badanych czasowników oraz wykazanie zależności między płaszczyzną semantyczną i składniową. Analiza jest ukierunkowana na wynikające ze znaczenia czasownika wymogi pozycyjne dotyczące aktantów procesu (lub stanu, czynności czy relacji) opisywanego przez ten czasownik, na związek semantyki czasownika z otwieraniem przez niego określonych miejsc dla pozycji semantycznych, uwidoczniającym się na poziomie formalno-gramatycznym, czyli znajdującym odbicie w strukturze zdania.

U podstaw opracowania leży założenie, że właściwości semantyczne danego czasownika determinują związane z nim poszczególne pozycje grup nominalnych i przejawiają się w dopuszczalności pewnych zbiorów zdań konstytuowanych przez ten czasownik. Wpisuje się ono – na co zresztą wskazują autorzy – w nurt badań, których fundament stanowi teoretyczny model składni eksplikacyjnej, oparty na traktowaniu semantyki i składni jako dwóch

* monika.szymanska@ijp.pan.pl; ORCID: 0000-0002-6708-2579

¹ Wolny dostęp pod adresem: <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/handle/20.500.12528/1087>.

wzajemnie przenikających się obszarów, stosowany w opisie struktur składniowych polszczyzny przez Stanisława Karolaka. *Zintegrowany opis...* to kolejna w dorobku autorów praca przynależna do tego nurtu (z wcześniejszych wymienić należy choćby następujące: Kiklewicz 2004, 2018; Kiklewicz, Korytkowska (red.) 2010; Korytkowska 1992; Mazurkiewicz-Sułkowska 2016; Zatorska 2013).

Jej szczególny charakter wynika między innymi z dużego rozmachu naukowego. Jest to szeroko zakrojone, wieloperspektywiczne studium, w którego wypadku kontynuacja modelu składni eksplikacyjnej S. Karolaka wykracza poza obszar (tradycyjnie pojmowanych) składni i semantyki, kierując się w stronę takich dziedzin, jak leksykografia czy językoznawstwo konfrontatywne.

Omawiana praca jest w dużym stopniu nastawiona na cele praktyczne, na wypracowanie leksykograficznego modelu prezentacji semantyczno-składniowych właściwości czasowników. Modelem odbiegającego od tych, których realizacjami są typowe słowniki gramatycznej łączliwości czasowników (autorzy szeroko omawiają strukturę tego typu słowników), bo nie ograniczającego się do opisu morfosyntaktycznego poszczególnych związków składniowych czasownika, lecz będącego zintegrowanym ujęciem schematów zdaniowych konstytuowanych przez czasownik. Jest to ujęcie zintegrowane, ponieważ realizuje tezę o wzajemnych zależnościach między semantyką a składnią i opiera się na założeniu, że tym, co implikuje pojęciową charakterystykę członów wypełniających pozycje otwierane przez czasownik, jest znaczenie leksykalne tego czasownika.

Przedstawiając w pierwszej, teoretycznej części opracowania stan badań i analizę praktycznych dokonań leksykografii polskiej w zakresie integracji informacji składniowej i semantycznej, autorzy skupiają się głównie na opisie rozwiązań metodologicznych zastosowanych w słownikach gramatycznych, takich jak *Słownik transformacyjno-generatywny* pod redakcją Kazimierza Polańskiego czy *Słownik syntaktyczno-semantyczny czasowników polskich* Macieja Kawki, jednak kierują także uwagę na słowniki ogólne. Przywołują między innymi przykład *Praktycznego słownika współczesnej polszczyzny* pod redakcją Haliny Zgółkowej w kontekście braku w najnowszych słownikach rozwiązań wskazujących na dążenie do podporządkowania opisu leksykograficznego „eksplicytnie, aksjomatycznie sformułowanemu modelowi” (cz. 1, s. 40). Podkreślając ograniczanie informacji składniowej w słownikach ogólnych do ilustrowania schematów składniowych przykładami użycia czasowników, powołano się na hasło ze *Słownika języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka (cz. 1, s. 65). Nie zwrócono natomiast uwagi na to, że eksplicytny sposób prezentacji informacji składniowej wprowadza między innymi *Inny słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki (ISJP został przez autorów przywołany jedynie w kontekście sposobów odnotowywania w słownikach polisemii). Badacze zaznaczają, że odnoszą się do „najnowszych słowników języka polskiego” (cz. 1, s. 40), jednak pomijają na przykład *Wielki słownik języka polskiego PAN* pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego powstający od 2007 roku, elektroniczny, sukcesywnie publikowany (udostępniany w Internecie), uwzględniający (w zakresie szerokim jak na słownik ogólny) informację gramatyczną, w tym dotyczącą wymagań składniowych opisywanych jednostek, zwłaszcza reprezentujących klasę funkcjonalną czasowników.

Wydaje się więc, że podstawą stwierdzeń na temat rozwiązań stosowanych w (najnowszych) słownikach ogólnych języka polskiego powinien być przegląd także innych – nie tylko nielicznych wybranych przez autorów – słowników ogólnych języka polskiego. Taki przegląd wykazałby z pewnością, że słowniki te różnią się znacznie pod względem czy to zakresu prezentowanych informacji gramatycznych, czy sposobów prezentowania informacji gramatycznej, czy wreszcie pod względem stopnia rozwinięcia obudowy teoretycznej, czyli wypracowanego, sformułowanego eksplicytnie modelu. Wniosek mógłby być wówczas taki, że dla opisów leksykograficznych ograniczających się jedynie do ilustrowania walencji jednostek przytaczanymi przykładami ich użycia w tekstach istnieje alternatywa – w postaci modeli przyjętych w ISJP czy w WSJP PAN. Być może należałoby zwrócić uwagę także na to, że zakres tej informacji składniowej i sposób jej prezentacji w WSJP PAN są uregulowane zasadami opisanymi szczegółowo na stronie WWW słownika (w zakładce „Zasady opracowania”) i omówionymi w pracach stanowiących jego obudowę teoretyczną i metodologiczną (np. Żmigrodzki i in. (red.) 2018). Postulat dotyczący wykorzystania danych leksykograficznych zgromadzonych w WSJP PAN w kompleksowym podejściu do badań nad gramatyką i słownikiem formułuje wprost między innymi Maciej Grochowski (2017).

Istotnym aspektem opracowania jest perspektywa konfrontatywna. Bazę materiałową zawartych w nim szczegółowych analiz stanowią jednostki leksykalne ujęte w formie słowników, skonstruowanych tak, że możliwe jest zestawianie i porównywanie poszczególnych tych jednostek z ich innojęzycznymi odpowiednikami (w ramach języków: polskiego, bułgarskiego i rosyjskiego) oraz wykazywanie analogii i różnic w zakresie właściwości semantyczno-syntaktycznych tych czasowników. Konfrontatywne podejście wyróżnia omawianą publikację na tle innych opracowań o charakterze leksykograficzno-gramatycznym.

Zaaplikowany do tak szeroko zakrojonych badań model składni S. Karolaka nie jest dla autorów tylko przedmiotem naśladownictwa – przekraczają oni pewne ograniczenia *Składni wyrażeń predykatywnych* (Karolak 1984). Poza analizowanymi przez S. Karolaka predykatami jedno- i dwuargumentowymi włączają do badania także klasę wyrażeń predykatywnych trzymiejscowych. Poszerzają również zakres poddawanych analizie kategorii gramatycznych, uwzględniając na przykład kwestię zróżnicowania czasowników pod względem aspektu, oraz bardziej szczegółowo odnoszą się do niektórych zjawisk, na przykład do kwestii diatezy.

Podstawa materiałowa obejmuje jednostki reprezentujące tylko dwie (choć jakże obszerne) klasy jednostek: czasowników mentalnych (*verba cogitandi*) i emotywnych (*verba sentiendi*), zatem w kwestii doboru materiału (wybór był konieczny, ponieważ analiza, a już zwłaszcza tak szczegółowa, wszystkich czasowników nie byłaby przecież możliwa) kierowano się kryterium semantycznym. W ten sposób zaznacza się uwzględniana w opracowaniu perspektywa kategoryczna – analizowany jest związek właściwości walencyjnych z przynależnością czasowników do klas leksykalno-semantycznych. Takie ujęcie pozwala na wskazanie istotnych różnic przejawiających się w sferze schematów zdaniowych konstytuowanych przez czasowniki, a uwarunkowanych przynależnością tych czasowników do określonej klasy semantycznej. Przykładem wniosku opartego na tym założeniu może być poczynione przez autorów spostrzeżenie, że w klasie czasowników mentalnych można zaobserwować dużą liczbę predykatów

tworzących rozbudowane struktury, predykatów trzymiejscowych z dwoma argumentami propozycjonalnymi.

Część druga opracowania obejmująca dwa tomy – 2.1 *Verba cogitandi* i 2.2 *Verba sentiendi* – to podstawa materiałowa usystematyzowana według przejrzystego schematu. Tomy te mają budowę paralelną, materiał prezentowany w każdym z nich dzieli się na 3 podjednostki (bazy), z których każda obejmuje czasowniki innego języka – kolejno: bułgarskiego, polskiego, rosyjskiego. Każdą z baz otwiera alfabetyczny spis haseł, po którym następują (również w kolejności alfabetycznej) artykuły hasłowe z opisami poszczególnych jednostek.

Każdemu czasownikowi danego języka przyporządkowane są odpowiedniki z dwóch pozostałych języków. A więc na przykład bułgarskiemu *wjarwam* – polskie *wierzyć* i rosyjskie *wierit'*. Opracowanie ma postać elektronicznego pliku, co dało jego twórcom możliwość zastosowania sprawnego systemu nawigacji – dzięki odsyłaczom jest możliwe bezpośrednie przechodzenie od widoku hasła w bazie języka A do widoku haseł poświęconych odpowiednikom tego samego czasownika w językach B i C. Przez takie powiązanie haseł bazy danych, pochodzących z różnych języków, rzeczywiście zostały one ze sobą zintegrowane, co podnosi ich wartość jako narzędzi możliwych do zastosowania w zaawansowanych badaniach konfrontatywnych.

Przynależność danego czasownika do określonej klasy predykatów zaznaczana jest za pomocą formuły typu $P(x, q)$ czy $P(x, q, r)$, określającej liczbę i rodzaj jego pozycji argumentowych. Kolejnym elementem hasła jest symboliczny zapis inwentarza struktur zdaniowych tworzonych przez dany czasownik. Oprócz struktury podstawowej (czyli pełnej) przedstawiane są struktury od niej pochodne. Formuły uwzględniają oznaczenia gramatycznej (fleksyjnej) charakterystyki fraz nominalnych wypełniających pozycje argumentowe czasowników (oznaczenia przypadków gramatycznych, których formę te frazy przybierają). Poszczególne struktury składniowe są ilustrowane przykładami zdań.

Wśród źródeł danych empirycznych, na których oparto analizę, są 3 elektroniczne korpusy językowe – NKJP oraz narodowe korpusy języków bułgarskiego i rosyjskiego. Analizę korpusową zastosowano głównie w celu określenia frekwencji niektórych schematów zdaniowych w użyciu. Autorzy w części monograficznej opracowania przytaczają kilkakrotnie wyniki takich analiz, podając na przykład, że 70 procent użyczeń rosyjskiego czasownika *wierit'sja* w konstrukcji diatezy afektywnej to użycia z negacją (np. *Mnie prosto nie wierilos', czto takoje možno soczinit'*), podczas gdy w wypadku diatezy aktywnej negacja nie jest tak częstym elementem. Podają również przykład wniosku z badania korpusowego dowodzącego, że określony schemat składniowy w wypadku jakiegoś czasownika nie znajduje realizacji w użyciu. Jako przykładową konstrukcję wybrano w tym celu wyzerowanie argumentu propozycjonalnego, niedopuszczane przez rosyjski czasownik *akceptirowat'* 'akceptować'. Przytoczone w części monograficznej przykłady zastosowania elementów analizy korpusowej pokazują, że zawarte w części drugiej opracowanie leksykograficzne ma swoje „umocowanie” w korpusie, innymi słowy – że rejestry struktur zdaniowych realizowanych przez poszczególne czasowniki powstały na podstawie empirycznych danych językowych. Mają one również inne istotne znaczenie – ilustrują interesujące i obiecujące sposoby wdrożenia metod korpusowych do

badań leksyko-gramatycznych. Zatem wśród wielu walorów omawianej pracy można wskazać także i ten cenny rys, że dowodzi ona otwarcia na stosunkowo nowy żywioł – bogaty zestaw metod i technik, które w polskim językoznawstwie wciąż jeszcze (może poza leksykografią) nie znajdują tak szerokiego spektrum zastosowań jak w badaniach prowadzonych za granicą.

Reasumując, należy stwierdzić, że *Zintegrowany opis semantyczno-syntaktyczny...* jawi się jako efekt konsekwentnego, a przy tym wielokierunkowego i wieloperspektywicznego rozwijania modelu składni semantycznej. Wnosi istotny wkład nie tylko do badań leksykograficznych i konfrontatywnych, ale także do badań nad składnią.

Bibliografia

- Grochowski M. 2017: *Ewolucja metodologii składni polskiej. Refleksje po 30 latach od wydania GWJPS*, „Linguistica Copernicana”, nr 14, s. 197–221.
- ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Karolak S. 1984: *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 11–210.
- Kiklewicz A. 2004: *Podstawy składni funkcjonalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Kiklewicz A. 2018: *Struktury propozycjonalno-semantyczne w bułgarskich, polskich i rosyjskich zdaniach ufundowanych na predykatach w formie verba cogitandi i verba sentiendi*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, nr 9(1), s. 219.
- Kiklewicz A., Korytkowska M. (red.) 2010: *Podstawowe struktury zdaniowe języków słowiańskich: białoruski, bułgarski, polski*, Centrum Badań Europy Wschodniej, Olsztyn.
- Korytkowska M. 1992: *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*, t. 5: *Typy pozycji predykato-argumentowych*, Sławi-styczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Mazurkiewicz-Sułkowska J. 2016: *Struktura predykato-argumentowa bułgarskich czasowników poliprefiksalnych (na przykładzie verba mentalis)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, Nr 62, s. 59.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego (online: www.nkjp.pl, dostęp: 1 września 2020).
- WSJP PAN: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki (online: www.wsjp.pl, dostęp: 1 września 2020).
- Zatorska A. 2013: *Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Żmigrodzki P., Bańko M., Batko-Tokarz B., Bobrowski J., Czelakowska A., Grochowski M., Przybylska R., Waniakowa J., Węgrzynek K. (red.) 2018: *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Libron, Kraków.